

DR. HOFFMANN OTTO
Pécs

Útkeresés az anyanyelvi nevelésben

A közlő-kifejező képesség fejlesztéséről

Amit előjáróban el kell mondanom: Anyanyelvoktatási kísérletünk a 6. osztályban folytatódott – ugyanazokkal a tanárokkal és osztályokkal. Témakörünk a *szófa-jok 3. csoportja*, az ún. egyéb szófajok. Az anyagot 12 leckére tagolva egy 90 lapos – a tankönyvet is helyettesítő – *munkafüzetben* dolgoztam fel. (Az illusztrációkat *Fábián László* főiskolai hallgató készítette.) Ebben a határozószók és a névutók együttesen alkottak egy leckecsoportot (4 leckével), a többire egy-egy órát, az indulat-szókra két órát szántunk. Ehhez az anyaghoz szintén összeállítottam egy kétórás *tanszalagot* is.

A 6-os kísérlettel párhuzamosan *megismételtük az 5-es témakör* kipróbálását újabb 9 osztályban. Új munkatársaink: *Fenyves Alajosné, Mészárosné Bolla Eszter* (II. sz. gyakorló) és *Hantos Gáborné* (Somberek). Az alábbiakban tehát már az újabb tapasztalatokra is építünk.

*

Közismert, hogy a *bagyományos nyelvtanítás* korszakában a nyelvtani és a helyesírási ismeretek többnyire minden mást kiszorítottak az órákról; az *anyanyelvi nevelés* viszont a nyelv egészével foglalkozik. Ezért minden nyelvi-nyelvtani alapfogalmat – kialakítása után is – mindig a *maga funkciójában* mutatunk be; a gyakorlás sem szorítkozik a pusztá felismertetésre, hanem a kérdéses nyelvi alakulat *sokrétű vizsgálatára, célszerű és hasznos alkalmazására* irányul. Ezért állítottuk – koncepciónknak megfelelően – kísérletünk középpontjába a *nyelvhasználatot*, ezen belül a *közlő-kifejezőképesség*, kiemelten: az *élőbeszéd* formálását.

Cikksorozatunk most – a munkafüzetekben tallózva – néhány gyakorlási módot mutat be a *kifejezőképesség* fejlesztése köréből. Nem adunk teljes rendszert, csak példatípusokat: csupán kevés tantárgypedagógiai elméletet, mert másutt már bővebben kifejtettük.

A szógyűjtés és a stílusnevelés eljárásai közül csupán néhányat tárgyalunk, az összefüggő szövegalkotás köréből többet – s elsősorban a magnófelvételekre alapozva. Hangsúlyozzuk, hogy a *nyelvi képzés részterületei* a gyakorlómunkában összefonódnak.

(Néhány feladat *megoldását* zárójelben közöljük.)

1. Állandó törekvésünk a *tanuló szó- és kifejezőkészségének gazdagítása*. Erre mindkét kísérleti témakör kiválóan alkalmas.

Az 5.-ben a szó szerkezetével foglalkozva, *ikerszókat* gyűjtöttünk: ezekkel játékos mesét rögtönöztek tanulóink. (L. később! – Itt jegyezzük meg, hogy az ikerszókbán

rejtlő játékoságot a kisebb korú gyermekek tudják élvezni, nem pedig a nyolcadikosok, akiknek részére már csak „tantervi anyag”!

Erősen *motiválja* a szógyűjtést, ha olyan *élethelyzetet* tudunk teremteni, amit szívesen *el is játszanak, meg is jelenítenek* a tanulók. Ilyenkor először „előhívjuk” azt a szóképletet, ami bennük, az osztályközösségben rejlik, s ezt gyarapítja a tanár.

Példánk a *rokon jelentésű szavak* fogalmának újabb bővítésére szolgál. (5. oszt., 62. o., 2. gyak.)

Szép, bájos?

(A magnóról gyermekíráshallatszik; a munkafüzetben kép található.)

a) Megérkezett a kistestvérke. A látogatók serege csodálja. Mi mindent mondanak ilyenkor – néha túlozva? Milyen hangon? Írj le néhány dicséző jelzőt!

b) Miben egyeznek, miben különböznek a szavak?

(Néhány lehetséges válasz:

a) *csodaszép, gyönyörű, bűbajos, szép, tündéri, kedves, aranyos, drága, édes, enniváló, cuki...* baba, gyerek, csöppség...

b) jelentésük hasonló, rokon; hangulatuk eltérő; alakjuk is.)

Főként az erősen megterhelt, vagyis a leggyakrabban használt szavak szinonimáiból gyűjtöttünk (pl. *beszél, megy, gyere ide!, eszik, örül, nevet, sír, alszik, csinál, verekszik, ég, esik az eső, van, a szél hangja; fiú, leány, nyaraló, patak, szellő, domb; szép, csúnya, öreg, kövér, sovány, karcsú, okos, buta, sápadt, vidám, szomorú, kicsi, nagy; most, titokban* stb.) – egybekapcsolva az alkalmazással, a használati érték tudatosításával.

Egyes szócsoportok többször is előkerülnek; egyrészt: csak tudatos ismétléssel épülnek be a tanuló mindennapi nyelvhasználatába, másrészt: lássa, hogy ugyanaz a szó több nyelvi kategóriához is sorolható. Ilyen pl. a következő feladat: „*Hányféleképp nevetünk, sírunk, alszunk, beszélünk?*” – Itt hangutánzó és hangulatfestő szavakat kellett gyűjteni, majd fokozati sorrendbe állítani. (84. old. 10. gyak.)

Ismétlő jellegű a következő gyakorlat is (101. old. 14. gyak.):

A medve brummog és cammog.

Folytasd! Vajon hányat tudsz?

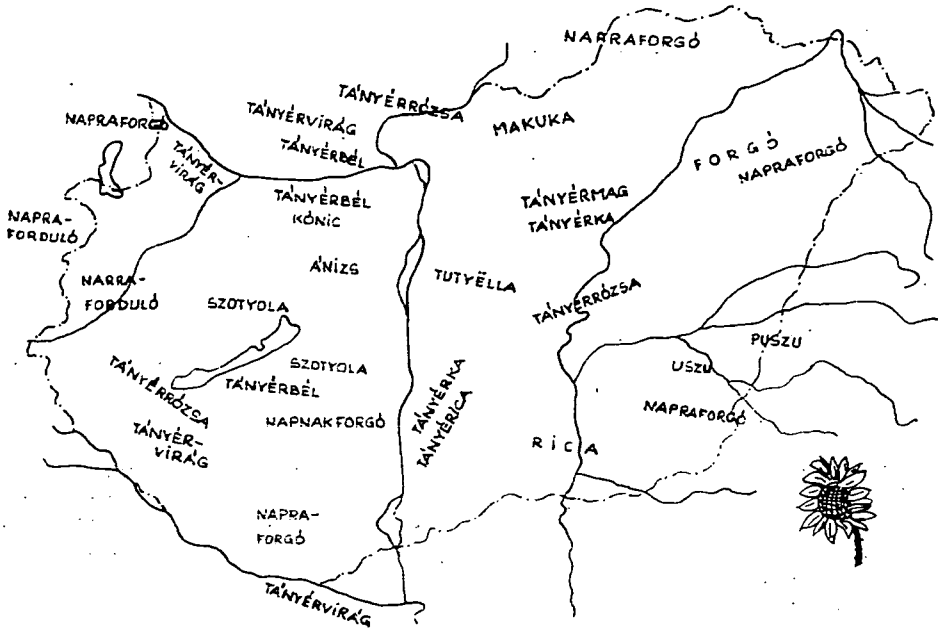
Az állat neve	„beszéde”	hangja (igével)	mozgása
a medve	brumm-brumm	brummog, dörmög	cammog
(a róka	vuk-vuk	ugat, csahol, ri	sompolyog, oson)
(a tücsök	cir-cir	cirpel	szökdecselel stb.)

A „*Hányféleképp járunk?*” hangulatfestő szinonimasor (86. old. 13. gyak.) a 6.-ban az igeneveknél szerepel újra („*Ki hogyan jár?*” 31, 10.) Ha szükségesnek látszott, a tanulók be is mutatták, hogy a kérdéses ige mennyire alkalmas a mozgás jellegének, hangulatának jellemzésére.

A rokon jelentésű szavak, ill. a nyelvi rétegződés kapcsán több *szófeldrajzi térképet* is tartalmaz munkafüzetünk. Az 5.-ben a *kukorica, a kacska, a napraforgó, az érdes* szavak tájnyelvi változatait, 6.-ban pedig – az indulatszók köréből – *állatbivogató szavakat* („*A gazdasszony hogyan hívja a macskát...*?”) az akadémiai nyelvatlasz (I. 26.), ill. Balogh Lajos és Király Lajos somogyi nyelvatlasza (23, 80) alapján. Tehát:

Szójöldrajz

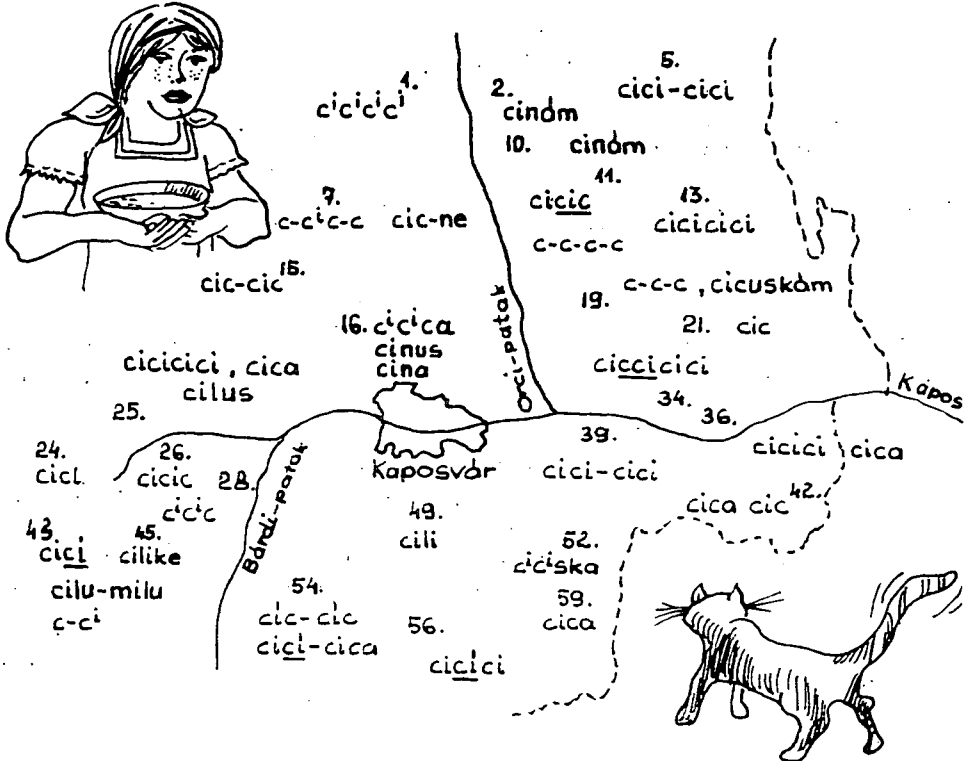
a) Mit tudsz leolvasni a térképről?

b) Tifelétek vagy a környező falvakban minek nevezik a napraforgót?

Cicic, cic-cic...

a) Mit tudsz leolvasni a térképről?

1. Somogyeszi, 2. Mernye, 5. Igal, 7. Várda, 10. Somodor, 11. Magyaratád, 13. Büssü, 15. Hetes, 16. Juta, 19. Orci, 21. Fonó, 24. Jákó, 25. Kiskorpád, 26. Kisasszond, 33. Kaposhomok, 34. Baté, 36. Mosdós, 42. Kercseliget, 43. Csököly, 45. Gige, 49. Zselickislak, 52. Cserénfa, 54. Patca, 56. Zselickisfalud, 59. Kaposgyarmat.

(Balogh-Király: Az állathangutánzó igék, hívogatók és terelők somogyi nyelvatlasza – 149–50., 157. alapján.)

b) Milyen hívogató, hessegető és terelő szavak használatosak tifelek?

A *diáknyelvből* pl. az *elégtelen*, a *fej*, a *baj*, az *orr*, a *fül* stb. elnevezéseit gyűjtöttük össze és vitattuk meg (16. old. 6 gyak.). Összehasonlítottunk néhány gyakran használt *idegen szót* magyar megfelelőjével (pl. telefon – távbeszélő, komputer – számítógép... 65, 10).

A *szókincs nagyobb alakulatainak* fogalmát rajzsémák és egy tanítómesé segítségével alakítottuk ki: a szavak a nyelv *téglái*, a nagyobb alakulatok a nyelv *panel-elmei* (O. Nagy Gábor nyomán). Mindezeket a hagyományos nyelvtanítás alig vette figyelembe, jöllehet a mondat szó szerkezetekből épül fel, s közülük igen sok az „előregyártott elem”, a „panelem”. Az utóbbiak közül főleg *állandósult szókapcsolatokat*, ill. *szólásokat*, majd pedig *közmondásokat* gyűjtöttünk. A *mese fordulatok* az ellentétes jelentésű szavaknál (pl. *hol volt, hol nem volt; igaz volt, mese volt*), a 6.-ban pedig a névutóknál (pl. ... *az Operencián túl*...) kerültek terítékre.

A mindennapi társas érintkezésben leggyakrabban használt *mondatsémákat* egy nagyon hangulatos lecke (*Egy nap az életünkből* – 135–41) beszédhelyzetekben idézi fel. Néhány gyakorlat címe: *Jó reggelt! – Az iskolában – Ebéd a napköziben – Kész a lecke? – Autóbuszon – „A fene egye meg!” „Bocsánat!” – Kezét csokolom! Jó napot kívánok! Szia! – Molnár Ilona vagyok... – Tessék hozzáfogni! Egészségére! Betegnek tetszik lenni? – Viszontlátásra!* – Tanulóink mindezeket nagy élvezettel és beleéléssel játszották el. (Néhány magnófelvételt később közlünk.)

2. Ahogy az előzőekből is kiderül, a szógyűjtést mindenkor egybekapcsoljuk a szavak és kifejezések *értelmezésével*, ill. *alkalmazásával*. Csak így tudatosodik a gyermekben a szavak és kifejezések használati értéke, így tökéletesedik *válogató és kombináló képessége*, mely R. Jakobson szerint a nyelvi tevékenység kettős pillére.

Ízelítőtül néhány gyakorlat:

Illik vagy nem illik? (5. oszt. 65,11)

Húzd át azokat a rokon jelentésű szócsoportokat, amelyeket nem illik használni! Melyik szót érzed sértőnek? Miért?

<i>kövér</i>	}	erős, testes, jó színben van, dundi;
		pocakos, hájas, dagadt, elhízott, gömböc, potrohos.
<i>fiú</i>	}	gyerkőc, tacskó, kölyök, suttyó, fickó, suhanc, kamasz;
		fiúcska, srác, ifjú, legény, fiatalember;
<i>leány</i>	}	leányka, kislány, hajadon;
		fruska, csaj, lédi, bébi, cica, pulyka, páva;
		leányzó, kisasszony.

Egy szinonimasor használati körét térképezi fel a következő gyakorlat. (Zárójelben néhány lehetséges megoldás.)

Öreg – sokféleképp

Mi minden lehet „öreg”? Mi illik a felsorolt jelzők mellé? Összetett szavakra is gondolj!

öreg (ember, ló, bútor, ruha, -apó, -anyó, este, harang, hiba)

idős (férfi, néni, ember, személy)

régi (bútor, újság, könyv, pénz, fegyver)

nagy- (mama, papa, bácsi, néni)

ó- (mama, papa, év, esztendő, bor, kor, szeres)

ócska (vas, ruha, bútor, holmi, „tragacs”)

vén (eperfa, kutya, -ember, -asszony, banya, szipirtó, boszorkány)

A szójelentés értelmezését nagyban megkönnyítette, hogy az egy és a több jelentésű, az azonos alakú és a hasonló hangzású szavak jelentéstartalmát, a szólások és a közmondások nyelvi képét gyakran *illusztrációkkal* magyaráztuk a munkafüzetben, ill. a tanulókkal *rajzoltattuk le*. (L. lapunk 1977. 1. számában!) A feladatokat néha ilyen címekkel motiváltuk: „A mondatból kiderül”; „A rajzból kiderül” (44,3–4).

Alábbi gyakorlatunk közmondások magyarázatát kívánja:

Mire figyelmeztet a közmondás? (5. oszt. 77,8)

a) Fejtsd ki azt is, mi a rokon és az ellentétes jelentésű szavak, kifejezések szerepe!

Lúdtól tanul a liba!

Amit Jancsi meg nem tanult, János lakol érte.

Három napig dinomdánom, holtig való szánombánom.

Egyszer hopp, másszor kopp. Stb.

b) Válaszd ki, mely közmondások tartalma azonos!

Közmondást általában irodalomórán vizsgálnak a gyerekek, mégpedig tartalmi szempontból; itt nyelvi megközelítéssel párosul. Azt kell tehát feltárni, hogy a rokon és az ellentétes jelentésű szavak miképp hordozzák, hogyan emelik ki a tartalomban rejlő ellentétet, a tanulságot.

A magnófelvételekből egyértelműen kiderült, hogy a tanulók megérezték, a *lúd* és a *liba*, *János* és *Jancsi* stb. itt ellentétet hordoznak. Az azonos tartalmúak kiválogatása sem okozott nehézséget.

Érdekesnek bizonyult, amikor a *tanszalagról kórusműveket* hallgattak (idegen nyelvűeket is!), ezek szövegéből ki kellett válogatni a *hangutánzó indulatszókat*, s megjelölni, minek a hangját érzékeltetik. (6. oszt. 81,25) Íme néhány megoldás:

Tillai-Weöres: Szán megy el az ablakod alatt

csing-ling-ling

száncsgő

Erdmann-Hahn: Futnak a lovak

hop-hop-hop

lovak patái

Bartók: Jóságigéző

Galopp-lopp-lopp

csingi-lingi-lánga

csengő, kolomp

A válogatást egybekötöttük a dal vázlatos elemzésével, megvizsgálva azt is, mi a kérdéses indulatszók szerepe a tartalom kifejezésében, a hangulat fokozásában.

A feladatok összeállításához és megoldásához nagy haszonnal forgattuk *Póra Ferenc* régi *szinonimaszótárát*, *A Pesti Hírlap Nyelvőrét* (szerk.: *Kosztolányi Dezső*), *Balassa László Garmadáját*, *A magyar nyelv szövegmutató szótárát* (szerk.: *Papp Ferenc*), *O. Nagy Gábor szólás és közmondás gyűjteményeit*, valamint a *Magyar értelmező kéziszótárt*. A hozzáférhetőket, elsősorban az értelmező szótárt és O. Nagy Gábor könyveit a tanulók is gyakran forgatták.

CSOMPILLA MÁRIA

Szeged

Gondolatok az orosz nyelvi íráskészség kialakításáról, fejlesztéséről

Több éve vizsgálom a lehetőségeket, és keresem azt az utat, amely megkönnyíti tanulóim számára az orosz grafémák írásának elsajátítását.

Véleményem szerint az írástanítás módszereit az általános iskola első osztályában folyó munka beható tanulmányozásával ismerhetjük meg. Az orosz nyelvi írástanítás